

המרכז כבן ברית

המרכז הוא מחנה פוליטי יציב, בעל מאפיינים רעיוניים וסוציולוגיים מובהקים והיסטוריה ארוכה. הוא נבדל מהשמאל. אם ימשיך הימין להכחיש את ממשותו של המרכז, במקום לחתור לברית איתו, ההפסד יהיה כולו שלו

במהלך רוב שנות קיומה של מדינת ישראל הייתה המערכת הפוליטית שלה רב-מפלגתית, אך ברור היה כי שני מחנות עיקריים נאבקים על השלטון: השמאל והימין. אלא שבעשורים האחרונים דבר מה השתנה. השמאל התכווץ והלך, ואת מקומו תפס מחנה חדש לכאורה, המכנה את עצמו "מרכז". על פי רוב התקבל שינוי זה באדישות מסוימת, ונדמה כי ההנחה הכללית הייתה ששום דבר משמעותי לא השתנה: הימין הוא ימין, והמרכז אינו אלא שמאל. אך מבט מעמיק על ההיסטוריה הפוליטית של התנועה הציונית, היישוב ומדינת ישראל מגלה כי המרכז הוא מחנה פוליטי המחזיק בתפיסת עולם ייחודית ובעלת שורשים עמוקים, שהשפיע באופן דרמטי על ההיסטוריה הישראלית בנקודות זמן שונות. חשוב מכך: מחנה זה עובר בעשורים האחרונים שינויים חשובים, שיש לבחון בתשומת לב את השלכותיהם האפשריות על עתידה של מדינת ישראל.

מאפייני המרכז הפוליטי הישראלי

לפני שניגש לסקור את ההיסטוריה של המרכז הישראלי ונגסה להבין את מקומו במערכת הפוליטית העכשווית, ראוי שנשאל אם כלל קיים מחנה כזה. אחרי ככלות הכול, החלוקה הפוליטית המקובלת במערב במאות האחרונות היא בין ימין לשמאל. המרכז נתפס תכופות כמעין נקודת אמצע שאין לה קיום כשלעצמה, אלא רק ביחס לקצוות – או כמעין תמהיל מוזר של רעיונות מכאן ומשם, ועל כן, שוב, נטול קיום עצמאי. במקרה הישראלי, אומנם יש מפלגות ואישים המכריזים על עצמם כ'מרכז', אך רבים מפקפקים בכנותן של הצהרות אלו. בימין נטען לעתים קרובות כי המרכז הוא למעשה שמאל בתחפושת, ואילו השמאל טוען בדיוק את ההפך.

טענתי היא כי אכן קיימת עמדה ציבורית שראוי לכנותה מרכז, ויותר מכך – כי עמדה זו מגלה יציבות רעיונית מרשימה מימיה הראשונים של הפוליטיקה הציונית ועד

היום הזה; לא היא הסובלת מחוסר יציבות כרוני, כי אם המפלגות המייצגות אותה. את העמדה הזו אגדיר באמצעות שלושה מאפיינים פוליטיים-רעיוניים, וכן באמצעות שלושה תווי היכר סוציולוגיים המאפיינים את ציבור תומכיה.

ראוי להדגיש כבר עתה כי את המאפיינים הפוליטיים-רעיוניים הללו ניתן למצוא בתקופות מסוימות גם באגפים מסוימים בשמאל ובימין; בתופעה זו אדון בהמשך. כלומר, כל אחד ממאפיינים אלה כשלעצמו אינו ייחודי למרכז. ייחודיותו של המרכז באה לידי ביטוי, ראשית, בצירופם של שלושת המאפיינים הללו יחדיו, בעוד במחנות הימין והשמאל מתקיימת תמיד התנגדות לחלקם; ושנית, בכך שהמרכז כולו דוגל בהם, בעוד בימין ובשמאל הם בדרך כלל שנויים במחלוקת ומאומצים רק על ידי האגפים המתונים יותר.

המאפיין הראשון של המרכז בא לידי ביטוי בעיקר בשדה המדיני-ביטחוני, וניתן לתמצת אותו במילה אחת: פרגמטיות. מדיניות החוץ והביטחון של הימין הושפעה מאוד מהעמדה האידאולוגית שהתגלמה בסיסמה "ארץ ישראל השלמה", ומדיניות החוץ והביטחון של השמאל (החל משלב מסוים) הושפעה מאוד מהעמדה האידאולוגית שהתגלמה בסיסמה "שלום עכשיו". אומנם שני המחנות טענו כי עמדתם משרתת את צורכי הביטחון של עמדת ישראל, לעיתים בצדק, אולם מאידך ברור כי לעתים קרובות הניתוח האסטרטגי שביצעו נכבד למיטת סדום של העקרונות האידאולוגיים שלהם. המרכז הושפע מעקרונות אידאולוגיים כאלו במידה פחותה מאוד, ולכן גם שינה את עמדותיו בקלות יחסית בהתאם לנסיבות.

המאפיין השני של המרכז בא לידי ביטוי בשדה הכלכלי, וניתן לתאר אותו כמדיניות אמצע מהסוג המקובל במדינות רבות במערב מאז מלחמת העולם השנייה. בתקופות שבהן שיח מרקסיסטי פרח בשמאל הכלכלי, המרכז התנגד לו נחרצות; וגם כיום, כאשר השמאל ברובו אימץ תפיסה מתונה יותר, הכוללת בין השאר התנגדות להפרטה, תמיכה בוועדי עובדים ומיסוי גבוה – המרכז מקפיד להרחיק את עצמו מעמדות כאלה. מאידך גיסא, המרכז איננו נאבק בעקביות למען שוק חופשי של ממש, ואף מגלה התנגדות לדרישותיהם של ליברלים קלאסיים לרפורמות בכלכלה שיאפשרו קיומו של שוק כזה.

המאפיין השלישי של המרכז הוא עולם מושגים פוליטי שמודל החיקוי הכמעט בלעדי שלו הוא מדינות מערב אירופה וארה"ב, ובפרט עולם הליברליזם האנגלוסקסי. אלו, אמנם, שימשו מקור השראה גם לשמאל ולימין בישראל, אולם לצד זאת, מחנות אלו התעצבו במחצית הראשונה של המאה העשרים גם לאורה של השראה רעיונית ניכרת ממרכז ומזרח אירופה. בשמאל, מדובר בעיקר בהגות הסוציאליסטית לדורותיה, שעולי העלייה השנייה והשלישית הכירו בעיקר בגרסאותיה הרוסיות. בימין, האופן שבו הבינו הוגים רבים את הרעיון הלאומי שאב השראה ניכרת מהלאומיות האתנית שרווחה במרכז

אירופה, ובפרט בפולין – מולדתם של אישים בולטים בימין הישראלי כגון אורי צבי גרינברג, ישראל אלדד ומנחם בגין. החותם שהטביעו רעיונות אלה על הימין ועל השמאל כאחד נותר עמוק עד ימינו אנו, חרף העובדה שבעשורים האחרונים ארצות הברית היא שנתפסת כמודל העיקרי לחיקוי ברוב חלקי הקשת הפוליטית. במרכז, לעומת זאת, הליברליזם – מורכב ורב משמעי ככל שיהיה מונח זה – שימש מאז ומתמיד כגרעין האידאולוגי הראשי של המחנה. הליברליזם מעצב את עמדותיו הפוליטיות האקטואליות של מחנה המרכז, וגבולות הגזרה שלהן הם גבולות הליברליזם.

לצד שלושת המאפיינים הרעיוניים הללו, ניתן גם לשרטט פרופיל בסיסי של מצביעי המרכז הטיפוסי. ראשית, רוב מכריע של מצביעי המרכז לדורותיהם התגוררו בערים במרכז הארץ, ובפרט בגוש דן, אך לא היו לו מאחזים של ממש בפריפריה. זאת בניגוד לשמאל, שבאופן מסורתי מקבל את מרבית הקולות בקיבוצים ובמושבים ברחבי הארץ, ולימין, שמאז שנות השישים יש לו אחיזה חזקה בערי השדה. שנית, מצביעי המרכז השתייכו תמיד באופן מובהק למעמד הבינוני, ואף לבינוני-גבוה, בעוד לשמאל ולימין היה, בתקופות שונות, אחוז ניכר של מצביעים במעמדות הנמוכים. שלישית, רוב מכריע של מצביעי המרכז הם חילונים; ואף כי לא כולם רואים בחילוניותם אלמנט אידיאולוגי חשוב, או אחזים בעמדה אנטי-דתית, לחילוניות העקרונית יש נוכחות מסוימת במרכז.

הולדת המרכז

המרכז, בעל המאפיינים שלעיל, הוא אחד הכוחות הוותיקים ביותר בפוליטיקה הציונית; למעשה, כבר בימיה הראשונים של תנועת חיבת ציון, חלק ניכר מחברי התנועה אחזו בעמדות דומות לאלו שיוכרו מאוחר יותר כמרכז.

עד לראשית המאה העשרים, ובמידה מסוימת גם לאחר מכן, ההבחנה הבולטת ביותר בתנועה הציונית הייתה בין דתיים לחילונים (אם כי המונחים הללו לא היו בשימוש רווח אז). כך שלמעשה, ניתן לשייך פחות או יותר את כל חברי חיבת ציון וההסתדרות הציונית שלא היו דתיים אל האגף שמאוחר יותר ייקרא 'המרכז', ובהם אישים כפינסקר, הרצל ואחד העם. עם זאת, מאחר שמדובר היה בקבוצה כה רחבה, טבעי היה שחבריה לא יראו עצמם שייכים לזרם אחד, אלא לכמה זרמים וסיעות, בהתאם לעמדתם בסוגיות הפוליטיות האקטואליות בזמנם; קל וחומר שלא קראו לעצמם אנשי מרכז. השאלות שפילגו אותם לא היו הסוגיות האידאולוגיות הגדולות שניצבו במוקד המחלוקת בין ימין לשמאל במהלך מרבית המאה העשרים, אלא עניינים הנוגעים יותר לאסטרטגיה שבה על התנועה הציונית להגשים את מטרותיה.

אלא שבהדרגה קמו בציונות קבוצות שהבחינו את עצמן מהכלל באופן מהותי ועקרוני יותר. כבר הזכרנו את הציונות הדתית, שהתנהלה כקבוצה מובחנת עוד מימיה הראשונים של חיבת ציון, ומנתה אז קרוב למחצית מחברי התנועה. בשנים הראשונות

של המאה ה-20 קרם עור וגידים האגף הסוציאליסטי בציונות, וכך נולד השמאל; שני עשורים לאחר מכן באה לאוויר העולם התנועה הרוויזיוניסטית, וכך נולד הימין הלאומי.² במקביל צמחו בשולי החברה היישובית שני אגפים פוליטיים נוספים: החרדי, שלא ראה עצמו כציוני ולכן נטל חלק בפוליטיקה היישובית רק לסירוגין; והמפלגות העדתיות, שבדרך כלל לא ראו עצמן כנושאות אידיאולוגיה מובחנת אלא כמיועדות לפתור בעיות נקודתיות של ציבור בוחריהן.

היווצרות הקבוצות הללו הותירה ציונים רבים בלא השתייכות לאגף פוליטי מובהק – ומן החלל הזה נוצר למעשה המרכז. הוא הוגדר, במידה רבה, על דרך השלילה: כל מי שלא היה ציוני-סוציאליסטי, ציוני-רוויזיוניסטי, ציוני-דתי וכן הלאה נחשב לחלק ממנו. ואכן, חבריו כונו לעתים קרובות 'ציונים סתם', או 'ציונים כלליים' – כינוי שהפך לשמה של מפלגת המרכז המאורגנת הראשונה. מבט בוחן יגלה כי גם בימי היישוב וגם לאחר קום המדינה, התאפיין המרכז באותם תווי היכר אידיאולוגיים וסוציולוגיים שצוינו לעיל.

עם היווצרותו של המרכז כאגף פוליטי מובחן התבררו גם חולשותיו הגדולות והקבועות. בניגוד לאגפים אחרים, המרכז מעולם לא הצליח להתאחד תחת מפלגה יציבה ומגובשת. הכוחות הפוליטיים שייצגו אותו בקונגרס הציוני, באספת הנבחרים ובכנסת התאחדו זה עם זה והתפצלו זה מזה אחת לכמה שנים, ברשימה מתארכת והולכת של שמות.³

נוסף לכך, ואולי שלא במנותק מכך, מפלגות אלו מעולם לא מצאו לעצמן הנהגה כריזמטית ופופולרית. כמה מהאישים החשובים והמוכרים ביותר בתנועה הציונית – למשל חיים וייצמן ומנחם אוסישקין – הזדהו עם המרכז וערכיו, אך הם סירבו להיקשר באורח רשמי עם אחת ממפלגות המרכז ולעמוד בראשן.

בעיה שלישית הייתה חוסר הלהט האידיאולוגי שאפיין את המחנה. בניגוד לסוציאליסטים מצד אחד ולרוויזיוניסטים מן העבר האחר, שאחזו בהשקפות מהפכניות ורדיקליות, שרטטו חזון לאומי מרחיק לכת וגייסו המוני בני נוער לשורותיהם – מפלגות המרכז נתפסו, לעיתים אף על ידי עצמן, כמפלגות בורגניות מתונות ואפרוריות למדי. אף כי גישה זו הקנתה להן אהדה לא מבוטלת בקרב ציבורים מסוימים, תומכיהן נטו לרוב להתכנס בחייהם הפרטיים, ולא ליישב חבלי ארץ נידחים, לעסוק בפעילות מחתרתית מסוכנת או לארגן העפלה בלתי חוקית. בעידן שבו הלך רוח אקטיביסטי שלט במחשבה הציונית – נטייה זו נחשבה לחיסרון.

לעומת חולשות אלו היו למרכז גם יתרונות מסוימים, וראש וראשון להם – גודלו המספרי. תומכי המרכז היו מאז ומתמיד חלק ניכר מהמצביעים ביישוב, ובחברה שפוצלה לחמישה או שישה מגזרים עיקריים, לא יהיה זה מופרך לשער שבני המעמד הבינוני בערים ובמושבות הגדולות היו הקבוצה הגדולה ביותר, לפחות בתקופות

מסוימות. אלא שיתרון זה לא הביא לדומיננטיות של מפלגות המרכז, ולא רק בשל חולשותיהן האופייניות שתוארו לעיל. הסיבה העיקרית, אולי, לכך שמפלגות המרכז מעולם לא מיצו את הפוטנציאל האלקטורלי שלהן היא התמרכוזותן של מפלגות הימין והשמאל.

בין מפא"י לליכוד

למן העשור הראשון של המאה ה-20 פעלו בארץ ישראל שתי מפלגות פועלים עיקריות. 'פועלי ציון' הייתה מפלגה סוציאליסטית מובהקת, בעלת נטיות רדיקליות ובמידת מה מהפכניות. 'הפועל הצעיר', לעומת זאת, העלתה על נס את ההיבט הלאומי על חשבון זה האוניברסלי, פסלה על הסף את רעיון מלחמת המעמדות, וסירבה להגדיר את עצמה באופן רשמי כמפלגה סוציאליסטית. אנשי הפועל הצעיר סימנו את עצמם במהרה גם כמייצגים קו מתון בשאלות מדיניות וביטחוניות, וכחסידיה הנאמנים ביותר של גישת "עוד דונם ועוד עז" בעשייה הציונית: יצירה קונסטרוקטיבית, איטית וסבלנית, והרחבה הדרגתית של תחומי היישוב ללא מהפכות.

קל לראות כי תפיסת העולם של הפועל הצעיר הזכירה במובנים רבים את זו של המרכז הציוני. ואכן, אנשי הפועל הצעיר נחשבו קרובים למדי למרכז ולעיתים שיתפו עמו פעולה. בפרט התפרסמה מערכת היחסים הלבבית שבינם לבין חיים וייצמן, הדמות הבולטת ביותר בתנועה הציונית בשנות העשרים, ובמובנים מסוימים אף בתקופות מאוחרות יותר. אלא שהפועל הצעיר לא נחשבה כמפלגת מרכז פשוט מכיוון שהוקמה כמפלגת פועלים – ואכן, רוב חבריה בשנים הראשונות לקיומה היו פועלים קשי יום וחסרי רכוש, קבוצה חברתית נבדלת לחלוטין מהעירוניים והאיכרים האמידים שהרכיבו את חוגי המעמד הבינוני.

כמעט דור שלם לאחר הקמתן של הפועל הצעיר ופועלי ציון התאחדו שתי המפלגות בינואר 1930 ליצירת מפא"י – מפלגת פועלי ארץ ישראל. האיחוד סימן את שיאה של מגמת התמתנות בקרב הנהגת השמאל, שהובלה בידי דוד בן-גוריון. אף על פי שנתרו במפא"י חוגים שאחזו בעמדות רדיקליות והגו אהדה לברית המועצות, הנהגת המפלגה נטתה בבירור לעבר המרכז. הדבר בא לידי ביטוי, למשל, בברית הפוליטית שכרתה עם חיים וייצמן, או בחברת ההסתדרות לגורמי כוח במרכז על מנת לנהל במשותף את ארגון ההגנה. מפא"י הייתה מאז ומעולם מפלגת שמאל, אולם נתפסה כמפלגת שמאל מתונה שחלק מאגפיה קרובים בדעותיהם למרכז, ובפרט בהקשר המדיני.

מגמה זו השתלמה היטב. מפא"י הגדילה בהתמדה את כוחה האלקטורלי, ולא משום ששיעור בני מעמד הפועלים גדל באותו היקף, אלא משום שחוגים מתרחבים והולכים במעמד הבינוני העירוני בארץ ישראל ראו בה מפלגה המבטאת את עמדותיהם המרכזיות. אכן, במידה מסוימת גם חלק מהפועלים אנשי העלייה השנייה והשלישית התברגנו. מפא"י נהפכה למפלגה רחבה המקיפה, מבחינת אידאולוגיה וחברתית

כאחד, את רוב השמאל היישובי לצד חלקים לא מבוטלים מהמרכז היישובי. אותה מגמה המשיכה ואף התחזקה בעשורים הראשונים שלאחר קום המדינה.

אך בשלב זה התופעה הייתה א-סימטרית. בימין לא קמה מפלגה גדולה ורחבה בעלת עמדת מתונות שסחפה לשורותיה חלק גדול מאנשי המרכז. לרשות התנועה הרוויזיוניסטית, ותנועת החירות שהמשיכה אותה בשנות המדינה, עמד אלקטורט קטן בהרבה מזה שעמד לרשות מפא"י, ולעתים אף מזה שהחזיק את מפלגות המרכז. לא קשה לשער כי הסיבה לכך היא שבניגוד למפא"י, בתנועה הרוויזיוניסטית לא היה אגף מתון שאחז בעמדות מדיניות דומות לאלו של המרכז (ליתר דיוק – בתחילה היה בה אגף כזה, אולם הוא נטש את שורות התנועה בשלב מוקדם והקים מפלגה נפרדת, 'מפלגת המדינה העברית'). הרוויזיוניסטים התבצרו בעמדות אידיאולוגיות שנתפסו על ידי שאר היישוב כרדיקליות, ולעתים קרובות השתמשו ברטוריקה שנתפסה כמאיימת – שני אלמנטים הרחוקים מאוד מלקרוץ לבורגני המיושב המצוי.

מצב זה החל להשתנות באמצע שנות השישים. מנהיגה של חרות, מנחם בגין, הבין כי הרטוריקה המיליטנטית שאפיינה את מפלגתו אולי סייעה לו ללכד סביבה את יוצאי המחותרות והתנועה הרוויזיוניסטית, אך לא הביאה קהלים חדשים. הוא החל לאמץ סגנון מתון וממלכתי יותר, כדי להחליף את התדמית המרדנית והמהפכנית של חרות בתדמית מהוגנת ואחראית.

אחד המהלכים העיקריים בהקשר זה היה הקמת גח"ל בשנת 1965 באמצעות איחוד חרות עם המפלגה הליברלית – מפלגת מרכז-ימין מתונה שהיוותה גלגול מאוחר של הציונים הכלליים. מהלך נוסף היה הצטרפותו של בגין, לראשונה בהיסטוריה של חרות, לקואליציה בראשות מפא"י, בצל המשבר שלפני מלחמת ששת הימים. במקביל השתדל בגין להצניע אחד מן הדגלים האידיאולוגיים הבולטים של חרות שצרם למצביעי המרכז: תביעתה לשחרר בכוח הנשק את ארץ ישראל השלמה. אמנם מבחינה עקרונית חרות המשיכה לדגול בסיסמה "שתי גדות לירדן, זו שלנו זו גם כן"; אך בפועל, שחרורה של זו המערבית בששת הימים הקל על הסרת כל תביעה קונקרטית לשחרור הגדה המזרחית מסדר היום.

סקרים שנערכו החל מסוף שנות השישים והלאה גילו כי באופן קבוע בין רבע לשליש מהמצביעים הישראליים הגדירו את עצמם כאנשי מרכז, בעוד השמאל, ולעיתים גם הימין, נהנו מאחוזי תמיכה נמוכים יותר.⁴ אף על פי כן, מרבית מצביעי המרכז לא הצביעו למפלגות המרכז הקטנות והבינוניות שהמשיכו לקום וליפול מדי פעם, כגון ד"ש, שינוי, או 'מפלגת המרכז'. במהלך שנות השבעים, השמונים והתשעים, המערכת הפוליטית הישראלית הייתה בעיקרה מערכת דו מפלגתית, ומרבית מצביעי המרכז נתנו את קולם לליכוד או למערך – שהכילו בקרבם אגפים מתונים שדיברו לליבם.

גדול הפיתוי לראות במצב זה חולשה כרונית של המרכז, ויתר על כן – חוסר יציבות אידיאולוגית של מצביעיו. אך אני סבור כי ההפך הוא הנכון. בזכות דפוסי ההצבעה הגמישים שלהם, כלומר היותם פוטנציאל-מצביעים מתמיד לכל אחד מן הצדדים, הצליחו מצביעי המרכז לנטרל את קיצוניותן האידיאולוגית של מפלגות הימין והשמאל הגדולות, להוציא מתוכן את העוקץ ולרתק אותן לעמדות מתונות ומרכזיות יחסית.

הדבר לא קרה, כמובן, כהישג של מדיניות מתוכננת ומכוונת. למצביעי המרכז לא היה שום גוף מרכזי שניהל מדיניות כלשהי. מדובר בברירה טבעית: מפלגות שהתמתנו ופנו למרכז, דוגמת מפא"י, זכו להצלחה אלקטורלית ניכרת והשיגו עמדות השפעה וכוח; ואילו מפלגות שדבקו בנוקשות בדרכן האידיאולוגית המקורית, דוגמת התנועה הרוויזיוניסטית וחרות בתקופה הראשונה לקיומה, נשארו מפלגות אופוזיציה קטנות וחלשות יחסית.

כך, ללא גוף מאורגן חזק, ללא הנהגה כריזמטית וכמעט ללא עמדות כוח פוליטיות, הצליח המרכז להשפיע השפעה מכרעת על מדיניותם של מוסדות היישוב ומדינת ישראל החל משנות השלושים והלאה.

להשיב עטרה ליושנה

בסוף המאה ה-20 החלו לצוץ סימנים לשינוי הדינמיקה השלטת בשדה הפוליטי מאז שנות השישים – זו שלפיה מצביעי המרכז מעניקים בדרך כלל את קולותיהם למפלגות ימין ושמאל גדולות ומתונות יחסית, ומפלגות מרכז אינן הרבה יותר מאפיזודה חולפת. הסימן הראשון לשינוי היה היחלשות מפלגת העבודה, כחלק מהיחלשות השמאל בכלל. אף על פי שהמהפך הפוליטי התרחש בשנת 1977, במבט על אפשר לראות כי בשנות השבעים והשמונים חלה ירידה קלה בלבד בכוחה של מפלגת העבודה. ההידרדרות המשמעותית החלה בשנות התשעים, והיא נמשכת עד היום; במסגרת התרסקה העבודה מסך של 44 מנדטים בבחירות 1992 ל-7 מנדטים בלבד בבחירות 2021.

אני סבור כי יש לייחס מגמה זו לשינויים אידיאולוגיים מסוימים במחנה השמאל הישראלי, שהרחיקו ממנו את אלו שאחזו בעמדות מרכזיות-פרגמטיות. הרכיב האידיאולוגי הקבוע של השמאל הישראלי היה, ועודנו, הסוציאליזם (בגרסה כזו או אחרת שלו), ורכיב זה המשיך להתקיים גם אחרי שנות התשעים. לעומת זאת, בשדה המדיני-ביטחוני חל באותה תקופה שינוי עמוק. בעוד העמדות המדיניות של ראשי העבודה עד לשנות התשעים היו קרובות מאוד לנקודת האמצע של קשת הדעות הפוליטית של אזרחי ישראל, והתאפיינו בפרגמטיות שקסמה למצביעי המרכז, הנה משלב זה והלאה החלו היבשות להיפרד.

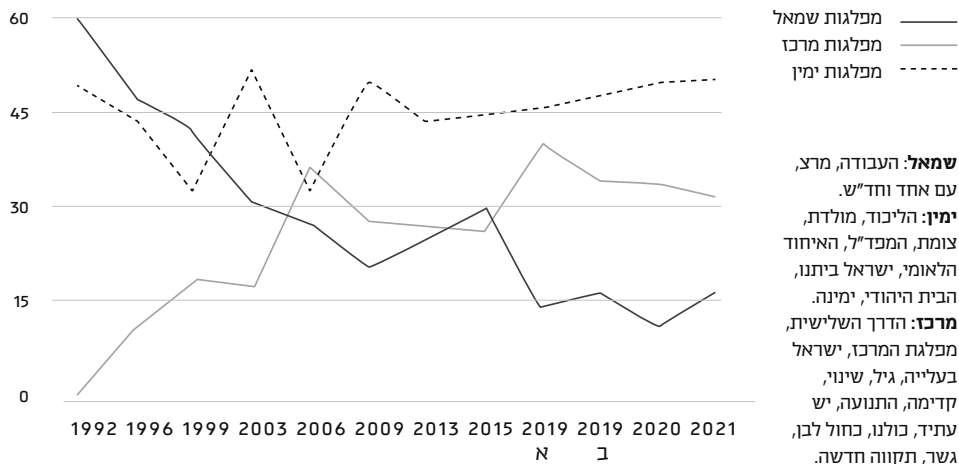
בעבר משא ומתן עם אש"ף וארגוניו נחשב בשדרה הרחבה של השמאל הציוני לבלתי קביל, ושאלת גורל השטחים הייתה לכל הפחות שנויה במחלוקת (יגאל אלון תבע

ליישב חלקים גדולים מיהודה ושומרון כדי לספחם לישראל מאוחר יותר, ואילו משה דיין קבע, לגבי ההחזקה בחצי האי סיני, כי "טוב שארם א-שייח' בלי שלום משלום בלי שארם א-שייח'". אך בהדרגה "השלום" הפך מיעד מדיני קונקרטי לאידיאל קוסמי מקודש שיש לשלם כל מחיר בחתירה אליו, תוך עצימת עיניים בפני המציאות הביטחונית. הנסיגה מיהודה, שומרון ועזה הפכה מאמצעי מדיני מחושב למטרה המאפילה אפילו על השלום עצמו, ומשא ומתן עם אש"ף וארגונו נחשב לחיוני ורצוי.

אולם לא פחות מכך, נבע הפער בין השמאל למרכז מתווה ימינה בקרב הציבור הישראלי. אנשי מרכז רבים, שתמכו בגישתם הקלאסית של ראשי העבודה לסוגיות מדיניות, ואפילו השלימו עם הגישות החדשות שעלו בשמאל בשנות התשעים – נסוגו מעמדותיהם לאחר ההשלכות הכאובות של אוסלו וההתנתקות, הכישלונות הסדרתיים של המשא ומתן עם הפלסטינים והאינתיפאדה השנייה. הפרגמטיות, ששיחקה בעבר לידי של השמאל, שיחקה כעת לידי הימין.

שינויים אלו במפה הפוליטית משתקפים היטב בגרף הבא, המציג את מספר המנדטים שזכה לו כל אחד משלושת המחנות בעשורים האחרונים (לא נכללו בגרף המפלגות החרדיות והערביות – למעט חד"ש, שנכללה בגוש השמאל). כפי שניתן לראות, הימין שמר על כוחו, ונשאר בכל מערכת בחירות בטווח שבין 32 ל-51 מנדטים. מפלגות השמאל דעכו בהדרגה מ-59 מנדטים בתחילת התקופה ל-11 מנדטים בבחירות שנערכו במארכ 2021. ואילו המרכז, שבבחירות 1988 יוצג בכנסת על ידי 2 המנדטים של שינוי בלבד, ובבחירות 1992 לא יוצג אפילו על ידי מפלגה אחת – ביסס את עצמו כגוש פוליטי עצמאי וחשוב, שמאז 2006 מקבל בקביעות בין 26 ל-39 מנדטים וקורא תיגר על שלטון הימין.

מספר מנדטים

הנקודה האחרונה חשובה במיוחד. בעשורים האחרונים מפלגות המרכז לא רק גדלו אלקטורלית, אלא גם תבעו לעצמן בפה מלא את השלטון. ב-2006 עשתה מפלגת 'קדימה' היסטוריה, כשראשה הפך לראש הממשלה הראשון בישראל שאיננו משתייך לליכוד ולא למפלגת העבודה לגלגוליה. אך על כך העיבה העובדה שקדימה הייתה, מבחינת הרכבה הפוליטי, יציר-כלאיים שאוכלס בעיקר בפוליטיקאים יוצאי הליכוד והעבודה. התפרקותה המהירה, יחסית, תרמה לרושם שהמרכז הוא תאונה היסטורית חד-פעמית ושאינו לו קיום יציב. אך השנים הבאות הוכיחו שרושם זה היה מוטעה.

מפלגות מרכז המשיכו בשנים הבאות לקום וליפול בקצב מסחרר, אך מחנה המרכז, יהיה הרכבו המפלגתי אשר יהיה, נותר עובדה קיימת. הוברר מעל לכל ספק שקיים אלקטורט לא מבוטל המזהה את עצמו עם המרכז ומצביע בעקביות למפלגות המזוהות עמו. מבחירות 2006 והלאה סך המנדטים של מפלגות המרכז לא ירד מעולם מתחת לסף של 26 מנדטים. זמן קצר לאחר התרסקותה של קדימה כבר קמה לה יורשת ששאפה לכבוש את השלטון והשיגה מספר נאה של מנדטים: יש עתיד. שיא המגמה, עד כה, נרשם במערכות הבחירות של 2019–2020, שבהן הצליחה רשימת 'כחול לבן' בשיטתיות למנוע מהליכוד להרכיב קואליציה, ולבסוף כפתה עליו רוטציה.

גם אם שאיפת השלטון היא מאפיין חדש במחנה המרכז, הנה שאר המאפיינים של מפלגות מחנה זה במאה ה-21 דומים להפליא לאלו של קודמותיהן בעבר. תווי ההיכר הפוליטיים-רעיוניים, וכן אלו הסוציולוגיים, נותרו בעינם; והאלקטורט הגדול יחסית עומד על מכונו. השאלה אם המרכז יצליח לכוון את עצמו כחלופה יציבה וארוכת טווח לימין תלויה בשאלה אם הוא יצליח להתגבר על בעיותיו הישנות, הכרוכות כולן זו בזו: חוסר יציבות ארגונית, מעבר תכופ של קהל הבוחרים ממפלגה למפלגה, היעדר הנהגה כריזמטית והיעדר להט אידיאולוגי.

במקביל לכל זאת החלה בעשורים האחרונים תופעה אחרת, שייתכן כי תשחק לטובתו של המרכז בשנים הבאות: בריחת האינטלקטואלים מהשמאל. במקביל למעבר הקולות מהשמאל למרכז, הסתלקו – או סולקו – גם אנשי רוח ועט רבים ממחנה זה, בשל ביקורתם העזה כלפי הגישות הפוסט-ציוניות, תרבות הפוליטיקלי-קורקט, הפוליטיקה של הזהויות והעמדות האנטי-ישראליות בואכה אנטישמיות שהתפשטו בשמאל האמריקני והאירופי. חלקם עברו מהפך מחשבתי כולל ותוגו – ברצון או בליט ברירה – כאנשי ימין. אחרים בקרבם נותרו תלויים באוויר, בלי למצוא בית רעיוני אמיתי לא בימין ולא בשמאל.

מצב זה מעלה בהכרח את השאלה אם התגבשותו של המרכז כמחנה פוליטי מוכר וברור תעודד גם את היווצרותו של עורף אינטלקטואלי המזוהה עמו. עורף כזה דורש יותר מאשר קבוצה של אינטלקטואלים המזדהים עם מפלגות המרכז ומצביעים להן. הוא דורש את קיומם של ארגונים מזוהים-אידיאולוגית המהווים חממה לגידול

אינטלקטואלים ומובילי דעת קהל ומקריינים השפעה על המערכת הפוליטית. כך, למשל, במשך שנים רבות שימשו התנועה הקיבוצית, עיתון 'הארץ' או הקרן החדשה לישראל כחממות גידול וסוכניות השפעה של השמאל, ובעשורים האחרונים החל הימין להצמיח ארגונים מקבילים משלו.

היווצרותו של עורף אינטלקטואלי מגובש המזוהה עם המרכז אולי איננה תנאי הכרחי להצלחתו או להישרדותו הפוליטית, אך ברור כי היא תחזק אותו באופן ניכר. אם ייווצר עורף כזה, סביר כי הדגל האידאולוגי העיקרי שיניף יהיה הליברליזם, המשותף למעשה לכל אנשי המרכז אך שנוי במחלוקת מסוימת בימין ובשמאל. אין הכוונה לליברליזם קלאסי, אלא לזרם המכונה 'ליברליזם חברתי', ובפרט לעמדות ליברליות בענייני דת ומדינה. לקריאתו של דגל כזה עשויים להיענות רבים השייכים כיום לאגפים המתונים של השמאל, ואף של הימין, בישראל – והוא עשוי לשנות במידה מסוימת את יחסי הכוחות במשחק.

הימין על פרשת דרכים

עלייתו של המרכז היא עובדה קיימת כבר שנים לא מעטות, אולם המחנה הדומיננטי בפוליטיקה הישראלית בעשורים האחרונים – הימין – מגלה מידה כזו או אחרת של הכחשה כלפיה. טענה רווחת אחת בימין אומרת שהמרכז אינו אלא שמאל בתחפושת. זוהי שגיאה, והיא הולכת ונעשית שגויה יותר ככל שהשמאל מקצין. טענה שנייה אומרת שהמרכז איננו ראוי ליחס רציני, בשל התנודתיות הקיצונית המאפיינת את סיעותיו בכנסת. תנודתיות זו היא תופעה אמיתית, ומכשול רציני בדרך של מפלגות המרכז, אולם ראוי לשים לב לכך שהמעבר התדיר של בוחריו המרכז ממפלגה אחת לאחרת לא משנה מאוד את גודלו של המחנה הפוליטי בכללו – שנשאר יציב למדי במספר המנדטים שלו ב-15 השנים האחרונות.

יתר על כן, ראוי להקדיש תשומת לב מיוחדת למפלגת יש עתיד, שנדמה כי הצליחה להתגבר במידה מסוימת על הבעיות המאפיינות באופן מסורתי את מפלגות המרכז. בעוד מרבית המפלגות הללו הצליחו להשיג מספר מנדטים מרשים למשך מערכת בחירות אחת או שתיים לכל היותר, יש עתיד השיגה מספר דו ספרתי של מנדטים כבר שש מערכות בחירות רצופות.⁵ אומנם המפלגה רצה כמה פעמים ברשימה משותפת עם מפלגה אחרת, וזמן קצר לאחר הפעם השלישית נפרדה ממנה – אך, ראשית, דברים דומים אירעו לא מכבר גם לליכוד ולעבודה; ובעיקר, המפלגה עצמה התאפיינה בשמונה שנות קיומה ביציבות לא מבוטלת, ובהנהגה קבועה וחזקה, דבר שניתן לומר על מפלגות מעטות בלבד בתקופה זו.

דומה אם כן שהבוז והשאננות המאפיינים את יחסו של הימין למרכז מאבדים והולכים את הבסיס העובדתי שעליו נשענו. נראה כי במוקדם או במאוחר יאלץ הימין להכיר

בכך שהמציאות הפוליטית השתנתה, ולפעול בהתאם. כשזה יקרה, יעמדו בפניו שתי דרכי פעולה עיקריות: מאבק, או שיתוף פעולה.

דרך המאבק פירושה סימון המרכז כיריב פוליטי עיקרי, והפניית עיקר התעמולה הפוליטית כנגדו. אך דרך זאת עלולה להתברר כמשגה קשה. בעוד הצבעתו של הימין על הקצנת השמאל וניתוקו מהציבור הרחב שימשה נשק תעמולתי מוצלח ואפקטיבי, לא ניתן יהיה להשתמש בנשק זה באפקטיביות דומה כלפי המרכז. אי אפשר לשלול את הלגיטימיות של עמדותיו משל אין הבדל בינו לבין העמדות הפוסט-ציוניות ולא-ציוניות של חלק מחברי מרצ וחד"ש, למשל. למעשה, ההפך הוא הנכון: המרכז הוא שיוכל להשתמש בנשק זה כלפי הימין, ולטעון להקצנתו ולחוסר הלגיטימיות של עמדותיו.

יתר על כן, עמדתו של המרכז במפה הפוליטית מאפשרת לו לפעול כלשון מאזניים, ולחבור הן לימין והן לשמאל בהתאם למה שנוח לו באותו רגע, בעוד חירותו של הימין לפעול באופן דומה מוגבלת. מכל הסיבות האלו, על אף העובדה שהימין הוא המחנה הגדול ביותר מבחינה אלקטורלית, ולעתים מצליח (יחד עם המפלגות החרדיות) לזכות ביותר מ-61 מנדטים – יש מקום להניח כי הדומיננטיות שלו תעמוד בפני אתגר רציני במהלך העשורים הבאים, בתרחיש של מאבק פוליטי חריף נגד המרכז. למעשה, דומיננטיות זו עומדת בפני אתגר רציני כבר למעלה משנתיים, כאשר האופוזיציה, המונהגת על ידי מפלגות מרכז, הצליחה למנוע בשיטתיות מהליכוד להרכיב קואליציה יציבה, והובילה להקמת שתי ממשלות רוטציה בזו אחר זו. אם פנינו לממשלה יציבה ומתפקדת, לא ניתן להתעלם מאתגר זה.

הדרך השנייה, והמורכבת יותר, היא של שיתוף פעולה. אין בשיתוף פעולה כזה שום דבר חדשני או בלתי רגיל: כפי שתואר לעיל, הליכוד נולד מתוך איחוד עם המפלגה הליברלית הנוטה למרכז, וממשלות ליכוד כללו לעיתים קרובות מפלגות מרכז, החל בד"ש וכלה בשינוי. יתר על כן, כל ממשלות הימין בעשור האחרון כללו בקואליציה שהקימו לפחות מפלגת מרכז אחת. עם זאת, לפחות בשנים האחרונות, שיתוף הפעולה הזה מתבצע באי רצון מופגן, תוך עימותים חריפים בין הצדדים. עימותים אלו דחפו את המרכז לשיתוף פעולה פוליטי הדוק עם השמאל, חרף המחלוקות הרעיוניות ביניהם, ויצרו דינמיקה של עוינות הגובלת באיבה בין הימין למרכז.

מכאן ברור האינטרס של הימין ליישר את ההדורים ולכונן שותפות בריאה יותר. הימין והמרכז יכולים וצריכים לכונן את עצמם בתור המרחב הלגיטימי והקונצנזואלי של הפוליטיקה הישראלית, ולגונן עליו יחדיו מפני תפיסות רדיקליות הצוברות כוח מעבר לים ואשר תקעו יתד גם בקצה השמאלי של המפה הפוליטית הישראלית.

המכנה המשותף שעליו יכולים הימין והמרכז לכונן את הברית הזאת – מכנה משותף שבעבר היה בגדר ברור מאליה לכל המחנות, אך היום הוא איננו עוד כזה – הוא

הלאומיות הישראלית. הן הימין והן המרכז מכוננים את תפיסת העולם שלהם על העיקרון הבסיסי לפיו ישראל היא מדינת הלאום של העם היהודי, ועליה להישאר כזו.

שיתוף פעולה כזה יקהה את הצורך הפוליטי של המרכז להוקיע את הימין ולחדד את ההבדלים ביניהם. יתר על כן: שיתוף הפעולה עשוי, בטווח הנראה לעין, לקרב את המרכז אל השקפות הימין יותר מכפי שהוא עשוי להסיט את הימין שמאלה לעבר המרכז. זאת משום שהימין נהנה כרגע מארגון פוליטי מגובש יותר, עורף אינטלקטואלי רחב יותר ואידאולוגיה מוצקה ועמוקה יותר מאלו של המרכז. ספק אם ימשיך ליהנות מיתרונות אלה לנצח – אך בעתיד הנראה לעין הם עומדים לרשותו.

כמובן, מהלך כזה איננו נטול סיכונים. למשל, התקרבות הימין אל המרכז החילוני תערער את הברית שבינו לבין החרדים, הנתפסים כיום שותפיו הטבעיים. תיאורטית, התקרבות זו אף עשויה לפתוח פתח לממשלת מרכז-חרדים. אולם יש כמה גורמים המצמצמים סיכון זה. ראשית, המפלגות החרדיות ומפלגות המרכז אינן גדולות מספיק מבחינה אלקטורלית כדי להקים קואליציה בעצמן, ללא מפלגות ימין. שנית, הפערים בין המרכז לחרדים בענייני דת ומדינה גדולים מהפערים בין כל אחד מהם לבין הימין. הסוגיות הבערות בתחום זה הן סוגיות שמפלגות המרכז החילוניות, ויותר מהן המפלגות החרדיות, מתקשות לוותר בהן על עמדתן. הליכוד, לעומת זאת, משמש במידה רבה מפלגת-ציר בכל הנוגע לשסע הדתי-חילוני, ומיקום זה מקל עליו להתפשר בענייני דת ומדינה עם כל אחד משני הצדדים. ולבסוף, מצב שבו הימין פתוח במידה שווה לשותפים חרדים ולשותפים מהמרכז יקטין את כוח המיקוח של המפלגות החרדיות ויאליץ אותן לרכך את עמדותיהן בנושאים מסוימים.

גם אם הימין והמרכז ילמדו לשתף פעולה באופן בריא ויציב יותר, אין ספק שהפוליטיקה הישראלית תמשיך להיות סוערת, מתוחה ועמוסה במאבקי כוח מכוערים – בין מחנה למשנהו, בין מפלגה לרעותה, ובין חברים שונים באותה מפלגה. התרחיש המצויר כאן איננו עתיד אוטופי אפוף בהרמוניה ואהבה חוצת מחנות, אלא ברית פוליטית אסטרטגית וארוכת טווח בין שני שותפים שמבינים, כל אחד, שחלומו למשול לבדו לאורך שנים אינו בר-מימוש. המתח והתחרות בין הימין למרכז לא ייעלמו מעל פני האדמה, אלא רק ילבשו צורה רגועה ומכובדת יותר.

ההקבלה ההיסטורית הטובה ביותר לשותפות זו, אם תצא לפועל, היא שיתוף הפעולה ארוך הטווח בין השמאל למרכז, שעליו ניצב שלטונה של מפא"י משנות השלושים ועד שנות השבעים. אם השותפות בין הימין למרכז תיתפס כברית היסטורית ארוכת טווח ולא כהתלכדות אינטרסים רגעית, היא יכולה – וצריכה – להביא לישראל את היציבות הפוליטית שהיא משוועת לה. היא יכולה לכונן מחדש קונצנזוס לאומי וציוני, ולהגן עליו באפקטיביות. היא יכולה לגשת לפתרון בעיות העומק של מדינת ישראל, שהראשונה שבהן היא האקטיביזם המשפטי הרדיקלי המכרסם את יסוד הדמוקרטיה

הישראלית. עמדתן הנוכחית של מפלגות המרכז, המשתדלות להכחיש את קיומה של בעיה זו, היא עמדה מתבקשת של מפלגות היושבות בדרך כלל באופוזיציה, ובדרך הטבע ששות וצוהלות על סירוס יכולתה של הקואליציה ליישם את המדיניות שהיא מחויבת לה. הפיכת המרכז ממחנה אופוזיציוני למחנה הנוטל דרך קבע חלק מלא בשלטון היא האמצעי הטוב ביותר לשינוי נקודת מבטו התמימה כלפי ההשלכות ההרסניות של האקטיביזם המשפטי על מבנה הממשל הישראלי. על כך יעידו שני שרי המשפטים שכיחנו מטעם מפלגת 'קדימה', חיים רמון ודניאל פרידמן, שהיו – ועודם – מן המבקרים החריפים ביותר של האקטיביזם המשפטי.

טוב יעשו המנהיגים הפוליטיים ומובילי דעת הקהל של הימין והמרכז כאחד אם יפנימו את נחיצותה של שותפות ארוכת טווח שכזאת, חרף חילוקי הדעות האידאולוגיים. חילוקי הדעות הללו נוכחים וינכחו גם בעתיד בשיח הישראלי, ולא צריך גם לא רצוי לטשטשם. אך מתוך ההכרה כי שני הצדדים שותפים לכמה הנחות יסוד, ולשאיפה לבצר את חוסנה של מדינת ישראל, ראוי כי יבססו את הוויכוח ביניהם על הכרה וכבוד הדדיים ועל מוכנות עקרונית לשתף פעולה בהנהגתה של מדינת ישראל. בסיס כזה ייטיב לא רק עם הימין, גם לא רק עם המרכז – אלא עם כל אזרחי ישראל.

בתנועה הציונית; אולם הם לא התרחשו לעיתים כה תכופות ולא יצרו זעזועים כה עמוקים כמו במרכז. דוגמה לכך היא פרשת התפצלותה של 'מפלגת המדינה העברית' מהתנועה הרוויזיוניסטית בשנת 1933. מפלגה זו יוצגה רק על ידי 2% מכלל הצירים בקונגרס שנערך אותה שנה, בעוד מפלגת האם הרוויזיוניסטית יוצגה על ידי 14% מהצירים; ההפרש בין המפלגות היה כה דרמטי, עד כי נכון יהיה לומר ששלמותה האלקטורלית של התנועה לא נפגעה מן הפילוג. מפלגת המדינה העברית שמרה על בסיס כוח דומה לזה בשנים הבאות, עד שהתאחדה מחדש עם התנועה הרוויזיוניסטית בשנת 1946.

4. ראו דאטה ישראל: מאגר נתוני הסקרים של מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות. הנתונים באדיבות מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה.

5. אף כי ארבע מתוך שש מערכות בחירות אלו היו סמוכות מאוד זו לזו, עדיין מדובר בארבעה מבחנים נבדלים למפלגה בפני קהל הבחורים.

1. על ההשראה העמוקה ששאב הימין הציוני מתנועות לאומיות אירופיות, ובפרט מהלאומיות הפולנית, אפשר לקרוא ביתר פירוט בספרו של הסוציולוג יונתן שפירא לשלטון בחרתנו: דרכה של תנועת החרות – הסבר סוציולוגי פוליטי (תל-אביב: עם עובד, 1989), וכן במאמרו של ההיסטוריון יעקב שביט "בין פילוסופי למיציקביץ': מדיניות ומשיחיות ברוויזיוניזם הציוני בהקשר של התרבות הפוליטית הפולנית וזיקתו לפולין" (הציונות י, 1985).

2. בטרמינולוגיה של אותה תקופה, האגף שאני מכנה כאן בשם "מרכז" נקרא לעתים קרובות "ימין", אף על פי שהיה רחוק מאוד מהימין המדיני, וגם מחויבותו לכלכלת שוק חופשי במונחה הליברלי-קלאסי, או הניאו-ליברלי, הייתה רופפת ומסויגת ביותר. אגף זה היה ימני רק באופן יחסי, משום שניצב מימין לתנועות הפועלים ונאבק בהן. ימין כלכלי מובהק לא התקיים כתנועה מנובשת ועקבית בפוליטיקה היישובית, אלא הבלתי לזמן קצר בתקופות שונות.

3. פילוגים ואיחודים לא היו זרים גם לאגפים אחרים